

Perspective teoretice privind fenomenul „brain drain”

Simona Ionela Stănică
Universitatea

The article intends to present different approaches, models, theories that explain and analyse the brain drain phenomenon, as well as the gains and losses of this phenomenon from the interaction point of view between the source countries, the destination countries and migrants themselves.

Keywords: brain drain, theories, highly skilled migration, source countries and destination countries

Cuvinte-cheie: „brain drain”, teorii, migrația celor cu studii, sursa și destinația în țară

Introducere

În prezent nu există o singură teorie coerentă a migrației internaționale, doar un set fragmentat de teorii care au apărut izolat una de alta. Modelele actuale sugerează că o înțelegere completă a proceselor migratorii contemporane nu se va realiza dacă ne bazăm numai pe instrumentele unei singure discipline sau ne concentrăm pe un singur nivel de analiză. Natura lor complexă cu multe aspecte necesită o teorie care să încorporeze o varietate a perspectivelor, nivelelor și ipotezelor.

Teoriile existente ce au menirea de a explica și analiza fenomenele migraționiste au o deosebită importanță pentru a înțelege tipologia fluxurilor și refluxurilor migraționiste, în cazul de față al celor cu un vădit caracter intelectual. Astfel, fiecare dintre ele abordează diferit aceleași aspecte ale migrației: unele din punct de vedere economic, altele din punct de vedere al rețelelor sociale, cert este că aproape toate abordează tendința de creștere a bunăstării individului.

Massey *et al.* (1993, 1998) și Schoorl (1995) clasifică abordările teoretice ale

migrației internaționale în: abordări teoretice care analizează apariția migrației și abordări teoretice care analizează evoluția migrației. Teoria economiei neoclasică, teoria duală a pieței muncii, noua economie a migrației, teoria dependenței și teoria sistemelor mondiale încearcă să explice apariția migrației. Teoria rețelei și instituțională încearcă să analizeze cursul fluxurilor migratorii internaționale de-a lungul timpului. Pe lângă aceste teorii mai există și alte abordări, teorii, modele, din perspectivă sociologică, economică, geografică care analizează migrația internațională, respectiv: modelul naționalist, modelul internaționalist (mondial sau cosmopolitan), teoria deprivării relative, abordarea neoliberală, noua abordare endogenă a creșterii, teoria cauzalității cumulative, abordarea sistemică, abordarea factorilor de atracție și de respingere, teoria spațiilor sociale, teoria gravitației migrației și teoria mobilității de tranziție.

O altă clasificare interesantă din perspectiva diferitelor discipline științifice (figura 1) este cea făcută de Bijak (2006) în colaborare cu Zlotnik (1998) și Kupiszewski

(2002). Astfel, avem teorii sociologice (abordarea factorilor de atracție și de respingere „push-pull factors”, teoria rețelilor de migranți, teoria spațiilor sociale, teoria instituțională, teoria cauzalității cumulative), teorii macroeconomice (teoria economiei neoclasică, teoria duală a pieței muncii, teoria sistemelor mondiale), teorii microeconomice (teoria economiei neoclasică, noua economie a migrației, teoria deprinderii relative), geografice (teoria gravitației migrației, teoria mobilității de tranziție) și nespecifice (teoria sistemelor migratorii).

Abordări teoretice care analizează apariția migrației

Teoria economiei neoclasică

Conform teoriei economiei neoclasică diferențele între țări în ceea ce privește venitul real dau naștere la două fluxuri acolo unde se crează un nou echilibru internațional în care veniturile reale sunt la același nivel în toate țările. Primul este un flux de forță de muncă slab calificată dinspre țările cu venit scăzut către țările cu venit ridicat. Al doilea este un flux de capital dinspre țările cu venit ridicat către țările cu venit scăzut. Acest flux de capital include, în principal, capitalul de muncă intens industrializat și va fi însoțit de forță de muncă înalt calificată. Acest mecanism care duce la echilibru este prezentat în figura 2 (Öberg, 1997, 24).

Atât migrația netă în scop de muncă, cât și fluxurile nete de capital vor fi egale cu zero când se ajunge la echilibru. Din acest punct de vedere, migrația internațională netă în scop de muncă este un fenomen temporar. În cadrul teoretic, lanțul causal [1-6-9-1] reflectă procesele așa cum sunt descrise de teoria economiei neoclasică (figura 3).

Diferențele de venit între țări reprezintă momentul plecării. Datorită acestor diferențe fluxurile în scop de muncă apar dinspre țările cu venit scăzut spre țările cu venit ridicat (săgeata 1). În general, migranții în scop de muncă sunt relativ tineri. Prin urmare, este

probabil ca, migrația în scop de muncă să aibă un impact de îmbătrânire pentru societățile de origine și un impact de reținere pentru societatea gazdă (săgeata 6). Mai mult, pe termen lung migrația internațională poate avea un impact de reținere asupra compoziției demografice a societăților gazdă datorită ratei ridicate a fertilității (Hjarnr, 1996). Astfel, schimbarea compoziției demografice reduce diferența în ceea ce privește dimensiunea capitalului uman între țările de origine și țările de destinație (săgeata 9).

Aplicând teoria economiei neoclasică la migrația internațională putem afirma că țările care se confruntă cu o lipsă a forței de muncă au un echilibru ridicat al venitului, în timp ce țările cu o ofertă mare de forță de muncă au un echilibru scăzut al venitului. Datorită diferențelor de venit, fluxurile de forță de muncă au loc dinspre țările cu venit scăzut către țările cu venit ridicat (Borjas, 1989; Massey *et al.*, 1993; Bauer și Zimmermann, 1995).

Teoria privilegiază rolul factorilor economici în explicarea apariției fluxurilor de migrație (varianta macro) și a deciziei de migrație (varianta micro).

Teoria economiei neoclasică la nivel macro

În varianta sa la nivel macro teoria economiei neoclasică susține că diferențele geografice dintre cererea și oferta forței de muncă din țările de origine și destinație determină fluxurile de migranți, iar diminuarea sau înlăturarea acestor diferențe va conduce la reducerea migrației până la inexistență. Mișcarea capitalului include și capitalul uman înalt calificat care se deplasează dinspre țările cu capital bogat către țările cu capital sărac pentru a beneficia de trimiterile de bani în baza deprinderilor lor, într-un mediu sărac în capital uman conducând la o mișcare paralelă a managerilor, tehnicienilor și altor categorii de personal înalt calificat. În concepția susținătorilor acestei teorii, fluxurile de migrație internațională devin, mecanisme de echilibrare a deficiențelor interne de pe

piața forței de muncă la nivel global. Potrivit acestei abordări, doar piața muncii reprezintă mecanismul prin intermediul căruia sunt induse mișcările migratorii.

Teoria economiei neoclasică la nivel micro

În cazul teoriei economiei neoclasică în varianta sa la nivel micro, indivizii raționali decid să migreze ținând seama de calculul cost-beneficiu care ar conduce la un beneficiu net, în general financiar, în urma migrației. Potrivit acestei abordări teoretice, intensificarea migrației este generată, pe de o parte, de caracteristicile capitalului uman care sporesc beneficiile potențiale ale migrației și, pe de altă parte, de factorii individuali, sociali și tehnologici care diminuează costurile. Variabilele explicative-cheie ale migrației sunt determinate de diferențele de venituri și de ratele ocupării forței de muncă (Vasile și Zaman, 2005, 88).

Migranții potențiali estimează beneficiile și costurile deplasării către diverse destinații și migrează acolo unde îi e asigurată cea mai mare recompensă, după o perioadă de timp (Borjas, 1990). Migrația se va produce atunci când rezultatul calculului este pozitiv, când destinația care va furniza cea mai mare recompensă în raport cu abilitățile individului, migrația devenind practic o formă de investiție în capitalul uman (Arango, 2000, 285).

Noua economie a migrației

Noua economie a migrației combate multe dintre ipotezele și concluziile teoriei neoclasică. Unul dintre elementele de bază ale noii abordări este aceea că deciziile de migrație nu sunt luate în mod izolat și individual, ci de către grupuri de persoane înrudite – familii/gospodării, în care oamenii acționează în mod colectiv nu numai pentru maximizarea venitului urmărit, dar și pentru minimizarea riscurilor și înlăturarea constrângerilor asociate cu o varietate de eșecuri ale pieței, exceptându-le pe acelea ale pieței muncii (Stark și Bloom, 1985, 173-178).

În cadrul unei entități precum gospodăria, certitudinea sau incertitudinea venitului reprezintă principalul motiv pentru migrație. Migrația unui membru al unei gospodării reprezintă modul de distribuire al riscului, legat de un venit insuficient, în cadrul unei gospodării. Teoretic această relație este redată de către săgeata 1, care acționează ca un declanșator al procesului (Figura 4). Mai târziu, acel membru al gospodăriei poate trimite bani, care pot conduce la creșterea venitului acesteia (săgeata 5). Veniturile gospodăriei nu mai sunt considerate în absolut (ca în varianta neoclasică), ci prin raportare la nivelul comunității de origine. Migrația încetează să mai fie doar efectul diferențelor de dezvoltare între țări, oglindite în decalajul dintre nivelul salariilor. Repartizarea gospodăriei pe o anumită poziție, din punct de vedere al veniturilor, la nivelul comunității de origine, poate acționa ca stimulent pentru migrație. Prin urmare, una din consecințele importante ale fenomenului la nivel comunitar este creșterea probabilității de migrație din gospodăriile fără migranți, ca urmare a rearanjării pozițiilor în distribuția de venituri și amplificarea deprivării relative (Constantinescu, 2002, 98).

Deși teoria neoclasică a capitalului uman și noua economie a migrației conduc la concluzii divergente referitoare la originile și natura migrației internaționale, ambele reprezintă modele esențiale de decizie la nivel micro. Ceea ce diferă sunt unitățile de luare a deciziei (individul sau gospodăria), entitatea fiind maximizată sau minimizată (venit sau risc), ipotezele referitoare la contextul economic al factorilor de decizie (piețe complete și care funcționează versus piețe imperfecte sau care lipsesc) și dimensiunea la care decizia de migrare este contextualizată social (dacă venitul este evaluat în termeni absoluți sau relativi față de unele grupuri de referință).

Teoria pieței forței de muncă segmentare (duale)

Distinct de aceste modele de alegere rațională, teoria pieței forței de muncă duale nu se

bazează pe deciziile luate de către indivizi și susține că migrația internațională apare ca rezultat al cererii intrinseci de muncă al societăților industriale moderne.

Conform acestei teorii (figura 5), piața muncii din aceste țări poate fi împărțită în segmente primare și secundare. Segmentul secundar este caracterizat de metodele de producție intens capitalizate și predomină forța de muncă înalt calificată, în timp ce sectorul secundar este caracterizat de metodele de producție intensive și predomină forța de muncă necalificată. Teoria pieței forței de muncă duale presupune că migrația internațională a forței de muncă apare ca urmare a cererii de forță de muncă din segmentul intensiv al societăților industriale moderne – țările de destinație (Piore, 1979 ; Massey *et al.*, 1993).

Cel mai puternic susținător al acestei teorii, Piore afirmă că migrația internațională este cauzată de o cerere permanentă de forță de muncă imigrantă, inerentă structurii economice a națiunilor dezvoltate. Migrația nu este cauzată de factorii de respingere din țările de origine (venituri scăzute sau un nivel ridicat al șomajului), ci de factorii de atracție din țările de destinație (o nevoie cronică de forță de muncă). Nevoia implicită de forță de muncă imigrantă este generată de caracteristici fundamentale ale societăților industriale avansate și de economiile lor, respectiv : inflația structurală, problemele motivaționale, dualismul economic, demografia ofertei forței de muncă (Piore, 1979).

În teorie, lanțul causal [9-1-6-9] reflectă teoria pieței duale a muncii. Schimbările demografice și sociale din societățile de destinație pot determina o scădere în ceea ce privește oferta de forță de muncă slab calificată (săgeata 9). Drept urmare, salariile pentru lucrătorii slab calificați cresc, fapt ce poate conduce la o creștere a fluxurilor migratorii (săgeata 1). Intensificarea migrației, poate avea apoi influență asupra dezvoltării demografice și sociale (săgeata 6), care poate cauza schimbări în ceea ce privește oferta de forță de muncă (săgeata 9). Acest mod de abordare nu este, totuși realist. În vremurile

de criză pe piața muncii țările de destinație scad condițiile de intrare (săgeata 13), oferind potențialilor migranți posibilitatea de a pătrunde mai ușor în aceste țări (săgeata 4). În consecință, migranții determină o creștere a ofertei forței de muncă necalificată (săgețile 6 și 9). Astfel, lanțul causal [9-12-4-6-9] mai mult decât [9-1-6-9] reprezintă cea mai bună reflecție a teoriei duale a pieței muncii.

Lucrătorii calificați nu sunt obligatoriu câștigători susține Munck (2002, 82) din moment ce „orice câștiguri obținute printr-o integrare economică crescută .... se vor duce către capital nu către forța de muncă”. La nivel internațional lucrătorii calificați au devenit punctul principal de concentrare a corporațiilor transnaționale. Acești lucrători calificați trebuie să fie educați, pliaibili și să se adapteze capitalului social, astfel încât să poată concura pentru oportunități de educație și angajare în țările de destinație (Munck, 2002, 66).

Teoria dependenței

Potrivit tezei centrale a teoriei dependenței sistemul economic mondial suferă de mari inegalități în distribuția puterii și a resurselor și pune majoritatea națiunilor într-o poziție dependentă față de puterile industrializate. Această dependență limitează dezvoltarea din Lumea a treia în bună parte pentru că dictează ca orice infuzie de tehnologie și investiții să fie făcută în moduri care să asigure perpetuarea dominației țărilor bogate.

O contribuție semnificativă la teoria dependenței a adus-o Andre Guter Frank, care a introdus și susținut ideea „dezvoltarea subdezvoltării”, prin care descria ceea ce considera a fi economiile deformate și economiile dependente ale statelor periferice – în terminologia lui „sateliții” mai avansate „metropole”. Gunter (1970) susținea că Lumea a treia a fost adusă în stare de stagnare din cauză că surplusul produs de ea a fost însușit de țările capitaliste avansate prin intermediul corporațiilor transnaționale.

Fără a acorda o atenție specială deplasării populației între diverse arii geografice,

teoria dependenței joacă un rol important în evoluția gândirii despre migrație, impunând în primul rând o schimbare de perspectivă dezvoltată ulterior de teoria sistemului mondial, prin importanța acordată aspectelor de ordin macrostructural în apariția și dezvoltarea fluxurilor, devenită pentru moment alternativă și în timp complement al abordărilor psihologizante, cu accent pe factori individuali derivați din economia neoclasică.

Teoria dependenței apare ca un cadru care unește cauzele unor procese aparent diverse. Migrația internă rural-urban a urmat fluxul unidirecțional al surplusului economic și a reflectat exploatarea zonelor rurale și a orașelor mici de către metropolele naționale. Migrația internațională a forței de muncă a urmat un proces similar în care populațiile sărăcite ale țărilor înapoiate au luptat să obțină acces la economiile industriale dezvoltate. În sfârșit, exportul de „materie cenușie” din Lumea a treia a fost încă o manifestare a exploatării acestor societăți și pierderii lor permanente de resurse față de cele avansate (Kearney, 1986, 331-336).

Teoria sistemelor mondiale

Teoria sistemelor mondiale a apărut ca o a doua linie a teoriei istorico-structurale și s-a bazat pe munca teoreticienilor dependenței. Elaborat de Immanuel Wallerstein în anii 1970, conceptul de „sistem mondial” se referă la relațiile complexe ce organizează țările lumii într-o economie internațională care guvernează distribuția între națiuni a avuției, a puterii, a prestigiului și a resurselor pentru dezvoltare. Wallerstein identifica în cadrul sistemului mondial trei tipuri de națiuni: 1. națiunile-nucleu; 2. națiunile periferice; 3. națiunile semiperiferice (Dicționarul Blackwell de Sociologie, 2007, 315-316).

Teoria sistemelor mondiale, în loc să perceapă migrația ca un rezultat caracteristic economiilor individuale, o asociază cu penetrarea relațiilor economiilor capitaliste în societățile non-capitaliste sau pre-capitaliste. Astfel, teoria poate fi văzută ca o posibilă explicație pentru existența diferențelor în

dezvoltarea economică care determină în mod direct (săgeata 1) sau indirect (săgeata 8 și 2) volumul migrației internaționale (Figura 6). Teoria poate fi folosită pentru a explica existența fluxurilor migratorii care sunt determinate de săgeata 3 din lanțul teoretic. Legăturile culturale pot influența stilul de viață și atitudinea față de migranți (săgețile 11 și 12). În cadrul acestei teorii migrația reprezintă un efect natural al distrugerii și dislocării care apare inevitabil în procesul dezvoltării capitaliste.

La început, nici teoria mondială, nici teoria dependenței nu au fost interesate de migrația internațională. Dar la sfârșitul anilor 1970, poziția lor s-a schimbat radical când diferiți „vizitatori” nu se mai întorceau acasă. Una dintre principalele probleme ale acestor teoreticieni a fost interesul lor în ceea ce privește exodul creierelor. Ei s-au combătut cu privire la faptul că migrația lucrătorilor calificați din țările slab dezvoltate afectează grav viitorul acestora lipsindu-le de capitalul uman esențial. Prin atragerea și recrutarea celor mai buni lucrători din țările în curs de dezvoltare, națiunile puternice au secăt o importantă resursă pentru viitoarea prosperitate economică. Mai mult de atât, exodul creierelor a fost în fapt, o subvenție acordată țărilor bogate de către cele sărace deoarece cele din urmă acoperă costurile de hrană, îmbrăcăminte, educație și creștere a emigranților până în momentul în care aceștia ajung la o vârstă productivă (Massey, *et al.*, 1998).

Printre primii îngrijorați de posibilele efecte pe care exodul creierelor le-ar putea exercita asupra bunăstării și creșterii economice în țările de origine au fost savanți ca Bhagwati și Hamada, Bhagwati și Rodriquez (Commander *et al.*, 2004). Ei au studiat un context general echilibrat și au subliniat implicațiile migrației înalt calificare asupra bunăstării acelor care au rămas în țara de origine. Ei au sugerat că fenomenul brain drain poate avea consecințe dăunătoare asupra țărilor în curs de dezvoltare ca rezultat al introducerii a două tipuri de modificări, prima asociată cu poziția salarială și cea de-a

doua cu finanțarea educației. Mai mult, impactele negative, în ciuda pierderii veniturilor fiscale pentru țările de origine, constă în pierderea investițiilor educaționale inițiale sau dezvoltarea slăbiciunii din sectorul științei ca și consecințe ale invaziei de muncitori calificați. Ca o soluție la această problemă, Bhagwati și Hamada recomandă implementarea de reguli cu privire la brain drain sau adoptarea mai multor reforme neoliberale (Bhagwati și Hamada, 1974, 19-42).

Teoria sistemelor mondiale¹ atribuie migrației impactul dramatic al infiltrării economiilor bogate ale „lumii minoritare” în economiile sărace ale „lumii majoritare”, pentru a crea un sistem mondial totalitar. Stalker (2000, 132) vede această teorie ca o prezentare a fluxurilor de capital, bunurilor și muncii, mai puțin ca un model separat. Munck (2002, 11) subliniază faptul că piețele muncii nu pot fi privite simplu ca o instituție economică, deoarece munca nu este o marfă ca oricare alta. Prețul muncii este determinat parțial de costul muncii ca marfă, dar nu implică statul, societatea și alte organisme publice în reglarea ei.

Abordări teoretice care analizează evoluția migrației

Abordarea din perspectiva rețelelor de migranți

Creșterea interesului pentru rețelele de migranți începe să se manifeste în anii '60-'70, în dezbaterile legate de efectele migrației rural – urban la nivel individual. Împotriva perspectivei indivizilor atomizați și ruși din mediul de origine se adaugă evidența empirică a rețelelor de rudenie, a celor bazate pe originea comunitară comună care integrează migranții în noul mediu, menținându-i în conexiune funcțională cu cel vechi (Douglas, Caces, 1992, 153-154).

Rețelele de migranți reprezintă seturi de legături interpersonale care leagă migranții, foștii migranți și nonmigranții din zonele de origine și de destinație prin legături de prietenie

sau având aceeași origine. Aceste rețele măresc probabilitatea apariției migrației internaționale, deoarece scad costurile și riscurile deplasării și cresc câștigurile nete ale migrației. Structura rețelei constituie o formă a capitalului social prin care oamenii sunt atrași către locurile de muncă din străinătate. Indivizii aflați la destinație acționează ca o ancoră pentru valurile următoare, ajutând nu numai practic, prin minimizarea riscurilor și informații relevante, ci și simbolic prin însăși existența unui model de urmat. Evenimentele de migrație nu trebuie tratate separat, ele alcătuind o istorie cu sens, fiecare migrant antrenând plecări viitoare, fiind o resursă pentru acestea (Călin și Umbreș, 2006, 146).

Boyd sublinia faptul că recunoașterea relațiilor sociale și a rolului lor în migrația internațională adaugă un important accent teoretic, reorientând actul migrator dinspre perspectiva suprasocializată a structurii sociale sau perspectiva subsocializată a actorilor atomizați. Această perspectivă de mijloc, care reliefează forțele sociale implicate în migrație, reorientează analiza mișcării internaționale: „Astfel, studierea rețelelor, în special a celor legate de familii și gospodării, permite înțelegerea migrației ca un produs social – nu ca un singur rezultat al deciziilor individuale luate de către actori, în mod individual, nu ca un rezultat singular al parametrilor economici sau politici, ci mai degrabă ca un rezultat al interacțiunii tuturor acestor factori” (Boyd, 1989, 462).

O implicare a acestei teze o reprezintă aceea că procesul fiind conectat social la o persoană care a migrat creează în mod necesar un mecanism de feedback al actului migrator, acolo unde contactele se comportă precum conduite ale informării pentru potențialii migranți². Așa cum a fost menționat de către Portes „migrația este definită ca un proces de creare a rețelei, deoarece dezvoltă o plasă tot mai densă de contacte între locurile de origine și destinație”. Odată stabilite asemenea rețele se permite procesului de migrație să se întrețină singur și să devină insensibil la schimbările pe termen scurt ale stimulărilor economice (Portes, 1995, 92).

Dacă plasăm teoria rețelei în contextul nivelului microeconomic al Algeriei individuale, putem spune că rețelele scad costurile migrației și probabilitatea deportării și cresc probabilitatea de angajare la destinație. Cu alte cuvinte, prezența acestei forme de capital social mărește câștigurile nete așteptate ale migrației. Acest fapt se reflectă în lanțul causal [6-9-1-6] (Figura 7).

Teoria rețelei încearcă să explice de ce migrația internațională este un fenomen *ongoing*. Migranții internaționali schimbă compoziția etnică în țările de destinație (săgeata 6). Ca rezultat al influxurilor mari de migranți internaționali se pot forma rețele migratorii. Aceste rețele cresc probabilitatea angajării și obținerii unui venit decent (săgeata 9). Împreună cu costurile scăzute ale migrației, probabilitatea crescută de ocupare a unui loc de muncă și a unui venit decent cresc câștigurile nete așteptate ale migrației. Aceste câștiguri nete așteptate ale migrației cresc volumul migrației internaționale (săgeata 1) conducând la creșterea populației migratorii (săgeata 6).

Această teorie dinamică acceptă migrația internațională ca un proces de decizie individual sau la nivel de familie, dar subliniază faptul că, actele de migrație sistematică alternează contextul în care deciziile migratorii sunt luate, crescând probabilitatea ca și alte persoane să ia decizia de a migra. Conceptualizarea migrației ca un proces de difuziune de sine stătător are implicații care sunt diferite de cele care derivă din analizele generale privind echilibrul specific studierii fenomenului migratoriu (Massey *et al.*, 1993, 449).

Teoria instituțională

Teoria instituțională se concentrează pe studiul instituțiilor care apar și se dezvoltă în cadrul și exclusiv ca rezultat al fluxurilor de migrație. Categoria este extrem de eterogenă, incluzând pe de o parte agenții care speculând oportunitățile economice oferite de diferența între numărul mare de indivizi care doresc să emigreze și restricțiile de intrare/muncă/

ședere/legalizarea situației din cele mai multe țări dezvoltate, ușurează intrarea, transportul, găsirea unui loc de muncă, locuință, facilitează obținerea actelor etc. în țara de destinație (Massey *et al.*, 1998, 44) și organizațiile voluntare care asigură imigranților suport, militând pentru drepturile acestora sau chiar furnizând ajutor material, juridic etc.

Analizând instituțiile într-un sens mai larg întreaga abordare sistemică a migrației internaționale poate fi văzută ca o abordare instituțională. De exemplu, săgeata 4 reprezintă constrângerile politice, legale și oportunitățile migrației internaționale. Datorită lui Massey *et al.* (1993) folosim teoria instituțională făcând referire la organizațiile profit și nonprofit, care pot fi legale și ilegale. Aceste organizații oferă servicii și sprijin pentru transport, contracte de muncă, documente (contrafăcute) sau asistență legală pentru migranți și sunt cuprinse adesea în rețelele migratorii. În cadrul teoretic, teoria instituțională (Figura 8) este reflectată de către ciclul [6-7-3-7].

Ideea centrală a abordării este că dezvoltarea laturii instituționale a unui flux combinată cu existența rețelelor de migranți conferă independență procesului în raport cu mediul în care se desfășoară, constituind elementele fundamentale pe care se bazează caracteristica sa de autosusținere (Constantinescu, 2002, 106).

Alte abordări, modele, teorii privind fenomenul „brain drain”

Modelul naționalist

Se consideră că primele antologii cu privire la „brain drain” au fost elaborate în 1968 în perioada dintre Don Pantinkin și Harry Johnson (Ansah, 2002, 21-24). Modelul naționalist al lui Don Pantinkin sprijină politicile protecționiste și restrictive cu privire la muncă și migrație, începând cu protejarea locurilor de muncă domestice pentru cetățenii proprii și până la prevenirea exodului de personal calificat din țara de origine.

Premisa lor este că fiecare țară trebuie să își creeze și să își folosească propriul capital uman și pierderea oricărei resurse, în special a capitalului uman, împiedică statul respectiv să-și mențină stabilitatea politică și economică, precum și bunăstarea. Naționaliștii critică selectivitatea țărilor primitoare drept un mecanism care perpetuează problema prin filtrarea forței de muncă calificate dintr-o țară sursă. Acest curent se baza pe aspectul esențial conform căruia crearea de personal înalt calificat este foarte costisitoare și de obicei este finanțată în mod substanțial din fonduri publice; în acest fel țările care atrag forță de muncă înalt calificată sunt acuzate de acapararea „brain power”.

Modelul internaționalist (mondial sau cosmopolit)

Opus modelului naționalist-protecționist al țărilor de origine, modelul internaționalist al lui Harry Johnson, numit și modelul mondial sau cosmopolit definește conceptul brain drain ca un schimb pozitiv de capital uman și fiscal într-o piață contemporană globală a muncii. Susținătorii acestui model consideră că oamenii caută în mod intenționat cele mai mari recompense corespunzătoare cu educația și pregătirea lor și tendința reflectă alegerile voluntare făcute de emigranți.

Internaționalistii susțin că efectele negative, dacă apar, sunt temporare și că, exodul creierelor poate provoca pierderi economice pe termen scurt până când sunt pregătiți înlocuitorii pentru emigranți. Cu toate acestea, una dintre pierderile recunoscute de către internaționaliști este cea a veniturilor din taxe pentru guvernele care ar fi beneficiat de pe urma salariilor mari primite de către acești profesioniști. Cu privire la acest fapt, Harry Johnson sugerează că este necesară introducerea unei taxe plătite de către țara primitoare sau de către angajator, lucru care însă nu ar corespunde unui spirit liberal, iar impunerea la nivel internațional ar fi problematică. Așa că rămâne la latitudinea țării de origine să-și construiască o piață a muncii atractivă, astfel încât lucrătorii

pregătiți să rămână, decât să aștepte ca țara de destinație să îi plătească compensații pentru oamenii care au decis să emigreze din proprie inițiativă. Punctul de vedere internaționalist susține că la nivelul întregii societăți pierderile suferite din cauza exodului creierelor nu afectează societatea într-un mod semnificativ. Astfel, pierderile provocate trebuie să depășească nivelul câștigului particular al emigrantului și al țării din care acesta a plecat (Ansah, 2002, 21-24).

Modelul naționalist al lui Don Paintinkin atacă modelul internaționalist argumentând că, în practică este folosit mai mult pentru a sprijini dreptul migrației în exterior (emigrației) decât dreptul migrației în interior (imigrației). Este mai ales folosit pentru a combate politica țărilor care încearcă să limiteze numărul celor care pleacă; și mai puțin pentru a combate politica țărilor care încearcă să limiteze numărul celor care sosesc, acest din urmă aspect fiind considerat ca o exercitare corectă a suveranității naționale (Kuznetsov, 2006).

În plus, pentru a dovedi că migrația lucrătorilor calificați este folositoare nu numai pentru lume, dar și pentru țara de origine, cât și pentru cea de destinație, modelul teoretic cosmopolitan de referință propus de către Grubel și Scott în timpul primului val al dezbaterilor privind exodul creierelor presupune imobilitatea capitalului psihic și absența externalităților (Vinokur, 2006, 7-24). Conform acestor presupuneri, un emigrant își ia cu el întreaga sa contribuție marginală la produsul total al țării de origine, și în condițiile în care capitalul uman al emigrantului este mai mare decât venitul mediu pe cap de locuitor al țării de origine, atunci venitul net și cel pe cap de locuitor vor scădea, dar nu și câștigurile individuale ale rezidenților ei. Drept urmare, exodul de lucrători înalt calificați va contribui la distribuția optimă a capitalului și creșterea nivelului general al bunăstării țării de origine și celei de destinație.

Mai mult, Grubel și Scott susțin că țara-sursă poate beneficia de efectele de feedback (trimiteri de bani și transferul tehnologic,

dacă aceștia se întorc) și de alte rezultate precum: accesul liber la noile tehnologii produse în comun în țările de destinație de către cercetătorii nativi sau imigranți (Vinokur, 2006, 7-24). Conform lui Grubel și Scott, venitul mondial ar trebui să crească odată cu capitalul uman mobil și productivitatea marginală va tinde să echilibreze, astfel rezultatul acestei politici este modelul neoclasic de creștere *laissez passer* ce privește capitalul uman ca un factor al producției (Grubel și Scott, 1966, 268-274).

Teoria deprivării relative

Teoria deprivării relative subliniază faptul că rolul relativ al venitului unei gospodării sau unui individ este un factor important al migrației internaționale. Deprivarea relativă desemnează sentimentul lipsei apărut atunci când indivizii se compară cu alții: cei cărora le lipsește ceva se compară cu cei care-l posedă, ceea ce le provoacă un sentiment de deprivare. Conceptul de deprivare relativă a fost introdus de Samuel Stouffer și de colaboratorii săi în clasicul studiu psihologic *The American Solider* (1949), fiind pe larg utilizat de sociologi în anii 50-60 (Dicționar de Sociologie, Oxford, 2003, 162-163).

În cazul deprivării relative este prezentă implicit ideea că oamenii sunt selectivi în privința acelor cu care obișnuiesc să se compare. În societățile industriale, de exemplu, cei aflați în partea cea mai de jos a sistemelor de clase sociale o duc obiectiv mai bine decât cei situați mult mai sus în sistemele de clasă ale societăților neindustriale (Dicționarul Blackwell de Sociologie, 2007, 115).

Lanțul causal (2-6-2) reflectă teoria cauzalității cumulative și impactul trimerilor de bani în analiza cadrului teoretic (figura 9). Similar analizelor pe care efectele trimiterilor de bani le au asupra creșterii economice, analiza aceluiași efecte asupra inegalității în țările de origine (săgeata 6) nu oferă un consens asupra faptului că aceste efecte sunt pozitive sau negative. Unele studii (Stark *et al.*, 1988; Docquier și Rapoport, 2003) sugerează că efectul trimiterilor de

bani asupra gradului de inegalitate nu este monotonic. Pe termen scurt, trimiterile de bani pot avea ca rezultat o creștere a inegalității, iar pe termen lung duc la o descreștere a acesteia.

Altă consecință a migrației care ar putea avea un impact asupra inegalității este formarea capitalului uman (figura 10). În cadrul teoretic, lanțul causal [2-5-8-2] reflectă teoria deprivării relative și rolul formării capitalului uman. Faptul de a fi înalt calificat reprezintă un imbold pentru a migra dintr-o țară slab dezvoltată. Până de curând perspectiva dominantă cu privire la brain drain era aceea că reduce producția din țara de origine, deoarece pierderea capitalului uman are efecte negative asupra producției totale. Această perspectivă ignoră efectele pozitive ale migrației forței de muncă înalt calificate asupra stimulentei pentru formarea capitalului uman în țările de origine.

Ciclul lucrătorilor ca indivizi poate fi împărțit în două perioade: în prima perioadă ei investesc în formarea capitalului uman și în a doua perioadă ei încearcă să capitalizeze investițiile lor (Vidal, 1998). Un număr mare de migranți înalt calificați de succes pot servi ca exemplu pentru potențialii migranți care se află încă în prima perioadă de acumulare a capitalului uman. Surplusul de valoare al educației pe piața muncii în țările de destinație este mai mare decât surplusul de valoare al educației pe piața muncii din țările de origine dacă diferențele între venituri pentru forța de muncă înalt calificată între țările de origine și țările de destinație sunt mai mari decât diferențele pentru forța de muncă necalificată. Posibilitatea pentru emigrare poate crește stimulentele pentru a dobândi o mai bună educație (capitalul uman) în acest caz (săgeata 5). Cu toate acestea, trebuie să ținem cont de faptul că costul oportunității apărute în urma unei educații. Mai mult, trebuie să ținem cont că atât educația, cât și migrația presupun costuri. Extinderea cadrului educațional poate avea drept rezultat mai multe oportunități egale acolo unde se urmărește obținerea unui nivel final de

educație, deoarece alegerile de pregătire și performanțele la vârste înaintate sunt mai puțin determinate de către părinți, decât la vârste fragede (Mare, 1981 în SCP, 1994). O mai mare egalitate educațională conduce la un venit mai mare și o egalitate de status, deoarece realizările educaționale (Blau și Duncan, 1967; Van Eijck, 1996) au un impact pozitiv asupra statutului ocupațional și venitului. Drept urmare, o mai mare egalitate într-o țară poate avea un efect de diminuare a migrației internaționale.

Mounfrod a analizat modelele în care interacțiunea dintre distribuția venitului, acumularea capitalului uman și migrația era exprimată. A conchis că în momentul în care capitalul uman este endogen și când succesul migrației nu reprezintă o certitudine, interacțiunea între deciziile de acumulare a capitalului uman, creșterea și distribuția venitului pot conduce la un *brain drain*, temporar sau permanent care poate contribui la creșterea pe termen lung a nivelului de venit și egalității între venituri într-o economie mică, deschisă (Mountford, 1997, 302-303).

Abordarea neoliberală

Conform lui Eleanor Cambridge, pe lângă aspectele financiare, migrația forței de muncă înalt calificate presupune costuri sociale importante în sensul că elimină influența politică stabilizatoare a clasei mijlocii (Cambridge, 2006). Dacă exodul creierelor are loc permanent și rapid atunci se elimină memoria instituțională în țările în curs de dezvoltare.

În cadrul noii doctrine a „economiei cunoașterii”, fenomenul *brain drain* se bazează pe premisa că migrația „minților luminate” din țările în curs de dezvoltare are efecte negative pentru dezvoltarea lor socioeconomică (Hunger, 2002). Astfel, fenomenul *brain drain* va mări stocul deja existent al țării de destinație și va reduce stocul țării de origine sub pragul critic, ceea ce va determina căi de creștere deviate și posibil îndreptarea acesteia din urmă către o „capcană a sărăciei” (Schiff și Özden,

2006). Sugestia care poate fi făcută aici este aceea că, o politică națională de protecție este necesară din partea sursei și/sau compensarea din partea țării de destinație. O altă soluție pentru țara de origine a exodului creierelor este de a acumula capital uman la o rată suficient de înaltă încât să-și mențină sau să-și mărească stocul în ciuda emigrării printr-un nivel ridicat al cheltuielilor publice cu educația, dar efectul de bumerang poate fi acela de a intensifica migrația. Oportunitățile oferite prin migrație măresc întoarcerile așteptate în ceea ce privește educația și astfel încurajează mai mulți oameni să investească în educație. Dacă acest efect stimulant rezultă într-o balanță pozitivă între crearea de noi abilități și pierderea lor, atunci emigrarea va oferi țării de origine un câștig net de forță de muncă înalt calificată (Vinokur, 2006, 7-24).

În consecință, fenomenul *brain drain* presupune reducerea capitalului uman, ceea ce pare a fi o reducere a bunăstării pentru populația care rămâne din cauza pierderii abilităților care lipsesc. Acest model al teoriei creșterii menționează că reducerile nivelului mediu de capital uman au, fără dubii, efecte negative pentru creșterea economică. În plus, *brain drain*-ul implică diferite traiectorii de creștere între țările bogate și cele sărace. Pe de altă parte, țările de destinație beneficiază de pe urma cunoștințelor imigranților înalt calificați întrucât externalitățile tehnologice pozitive derivă din capitalul uman suplimentar, disponibil în societatea-gazdă (Moguerou, 2006).

Ipoteza „*brain gain*” răstoarnă această concluzie și subliniază faptul că, printr-o remigrație a elitelor, stocul de capital uman crește și, de asemenea, crește și potențialul de creștere al țării în curs de dezvoltare. Aceasta nu înseamnă că stocul de capital uman este mărit prin procesul *brain drain*, dar presupune un câștig calitativ suplimentar, obținut prin acumularea de cunoștințe, datorită locuirii într-o țară industrializată. Această supoziție admite că în cazul repatrierii, *brain drain*-ul acționează în mod

pozitiv asupra procesului de dezvoltare din țara de origine. În plus, nu este numai o ipoteză faptul că capitalul uman este mărit de repatrierea elitelor, dar, de asemenea, transferurile de capital financiar în țările în curs de dezvoltare sunt foarte probabile. Migranții înalt calificați sunt capabili să îndeplinească poziții cu statut înalt în societățile industrializate care le permit să acumuleze capital (Hunger, 2002).

În consecință, capitalul financiar este în principal transferat prin expedierile făcute de migranți către familie și prieteni în țara de origine. Acest punct de vedere al teoriei presupune că emigranții întorși își vor investi probabil capitalul cu un avansat know-how economic pe care l-au câștigat în țările industrializate. În plus, este posibil ca acel capital să poată fi investit cu mai mult succes prin reîntoarcerea emigranților decât prin elitele locale care nu au fost capabile să-și mărească capitalul uman și financiar peste hotare. Dacă capitalul uman și financiar reprezintă, de asemenea, o a treia formă de capital, așa-numitul capital social, acesta poate fi mărit în țările în curs de dezvoltare prin repatrierea elitelor care vor funcționa ca și capete de pod între țările dezvoltate și cele în curs de dezvoltare (Hunger, 2002). Astfel, țările în curs de dezvoltare pot crea stimulente pentru a atrage elitele de emigranți și pentru a-i introduce în procesul dezvoltării. Această relație pare să fie cea mai serioasă obiecție a ipotezei „brain gain”. Totuși, susținătorii punctului de vedere tradiționalist asupra brain drain-ului ori aceia care susțin influența negativă a brain drain-ului concluzionează că luarea în considerare a presupunerii că repatrierea funcționează precum capete de pod între lumea dezvoltată și cea în curs de dezvoltare este teoretic și empiric improbabilă, deoarece elitele de emigranți nu se vor mai întoarce dintr-o țară dezvoltată, mai ales, dacă au standard de viață peste hotare care este mult mai avansat comparativ cu standardul de viață din țara de origine. Aici migrația elitelor a fost văzută ca o pierdere ireversibilă pentru țara în curs de dezvoltare (Hunger, 2002).

Noua abordare endogenă a creșterii

Pentru a susține validitatea ipotezei despre câștigul de inteligență, Cătălina Andreea Pănescu analizează efectele *brain drain*-ului folosind două posibile canale pentru câștigul de inteligență, și anume: un câștig anterior condiționat de asimetria informațională și un câștig posterior prin rețelele științifice din diaspora, încercând să le încadreze într-o fundație teoretică solidă.

Analizând ipotezele asupra brain gain-ului, Pănescu începe prin a explica rolul capitalului uman în noua abordare endogenă a creșterii (Pănescu, 2003). Astfel, identifică mai multe tipuri de rețele de cunoaștere, dintre care rețelele științifice și intelectuale din diaspora care au o influență pozitivă asupra dezvoltării țării de origine. Aceste rețele depind foarte mult de internet și interacționează în numeroase proiecte de dezvoltare cu agenții guvernamentale și private și organizații nonprofit din țara de origine. În principal, activitățile lor constau în proiecte de cercetare, transfer de tehnologie și consultanță de specialitate, cursuri de perfecționare și prin aducerea companiilor străine în țara de origine. După ce are loc migrația, deoarece migranții înalt calificați împart același capital social cu conaționalii lor, apare un potențial important pentru legături efective și implicare în proiecte de dezvoltare (Pănescu, 2003).

În contrast cu primul curent al teoriei creșterii endogene, al doilea val consideră *brain drain*-ul ca benefic chiar și pentru țările de origine. Aici, acumularea de capital uman este abordată nu numai ca o activitate individuală, ci ca una socială din cauza revărsărilor pozitive pe care le generează. Punctul central care susține ipoteza convergență a teoriei neoclasice îl reprezintă descreșterea produsului marginal al capitalului. Cu un produs marginal stabil al capitalului, nu există o stare de fapte sigură, care elimină ideea de convergență. Pentru a explica aceasta, noua teorie a creșterii endogene adoptă conceptul de *capital* în sens mai cuprinzător. Astfel, capitalul fizic și

capitalul uman sunt văzute ca intrări corespunzătoare în producție. Nu consideră constante alte forme de capital în calcularea produsului marginal, astfel încât să se creeze un cerc vicios (Pănescu, 2003).

În ciuda faptului că această nouă teorie asupra creșterii endogene este un pas înainte în recunoașterea importanței capitalului uman, viziunea pe care o oferă este foarte limitată. Bagajul de cunoștințe este reflectat ca oricare alt proces de producție și cunoștințele însele ca o formă a capitalului fizic într-o dezvoltare personală care ignoră suportul social al economiei. Fără îndoială capitalul uman nu este un întreg precum capitalul fizic, ci o structură cu legături interactive complexe și interinfluențe între componentele sale (Hunger, 2002).

Se poate observa că anumite beneficii posibile ale brain drain-ului pentru țările de origine sunt dezbătute puternic. În același cadru teoretic al creșterii endogene, Miyagiwa a măsurat scalele economice în educația avansată și a confirmat că brain drain-ul poate crește nivelul educației și nivelele de salarizare din țara sursă (Miyagiwa, 1991, 743-759). Mountford a demonstrat că, atunci când migrația nu este un proces persistent, brain drain-ul poate crește productivitatea medie în economia-sursă (Mountford, 1997, 287-303). Mountford a promovat, de asemenea, ideea unui brain drain benefic prin stimularea educației. Oamenii aleg să se autoeduce mai mult în ideea de a deveni apti pentru migrație și mai apoi pentru a avea acces la câștiguri mai mari ale pieței de muncă străine. El a explicat că dacă s-ar interzice migrația anumitor lucrători înalt calificați, efectul motivațional dat de existența unor salarii mai mari care se pot câștiga în străinătate poate promova acumularea de capital uman în țara de origine și poate contrabalansa efectul negativ al brain drain-ului (Mountford, 1997, 287-303). În consecință, dacă nu este permis tuturor muncitorilor să emigreze câștigul în acumularea totală de capital uman produs prin aceste stimulente poate balansa pierderea de capital uman reprezentată de actualul brain drain. Astfel, brain drain-ul poate fi benefic pentru

creșterea bunăstării în țara de origine. În studiul său Mountford critică, de asemenea, și infirmă supozițiile lui Haque și Kim care argumentează că sub ipotezele standard asupra funcției acumulării capitalului uman, brain drain-ul reduce întotdeauna venitul pe cap de locuitor (Mountford, 1997, 287-303). Stark concluzionează că brain drain-ul poate aduce țara de origine către un nivel mediu mai înalt de capital uman pe muncitor (Oded, Helmenstein, Prskawetz, 1998, 363-367).

Teoria cauzalității cumulative

Teoria cauzalității cumulative poate fi considerată o teorie ce se aplică posterior altor teorii care studiază cauzele migrației. Înglobând o serie de teorii enunțate anterior, această viziune propune o structură ciclică a migrației la nivel mezo: schimbările suferite de comunitatea de origine datorită migrației nu numai că facilitează viitoarele evenimente de migrație, dar le face chiar necesare. Migrația devine norma impusă fie prin cultura de migrație emergentă în comunitate, fie prin modificările economice structurale (de tipul deprivării relative a non-migranților) (Călin, Umbreș, 2006, 146).

Ideile dezvoltate în cadrul teoriei cauzalității cumulative a lui Myrdal au fost preluate și aplicate domeniului migrației internaționale actuale de către același Douglas Massey (Massey *et al.*, 1998, 45-49). Practic este vorba despre dezvoltarea/integrarea elementelor furnizate în special de teoria rețelelor de migranți (capitalului social) în direcția cauzalității procesului. Cauzalitatea este cumulativă, deoarece fiecare act de migrație modifică conținutul social făcând deciziile ulterioare de emigrare mai probabile.

Până în prezent sociologii au identificat și analizat un număr de șase factori socio-economici care sunt afectați de migrație în acest mod cumulativ: distribuția veniturilor (gospodăriei la nivel de comunitate) (sau deprivarea relativă în termenii lui Arango), distribuția pământului și modul de organizare agrar (la nivelul comunității de

origine), cultura migrației (comunitate de origine), distribuția regională a capitalului uman (regiune de origine), etichetarea socială (destinație), cărora li se adaugă rețelele de migranți și instituțiile (Constantinescu, 2002, 108).

Contribuția acestei teorii se reduce la evidențierea distribuției pământului și a modului de producție agrar, la distribuția la nivel regional a capitalului uman (de altfel un subiect al economiei neoclasice) și la apariția și dezvoltarea culturii migrației. Considerând distribuția pământului ca și a modului de producție agrar ca factori-cheie în explicația migrației înseamnă că agricultura și proprietatea asupra pământului sunt elemente definitorii pentru situația de plecare a viitorului migrant/familiei – gospodăria sa. La nivel comunitar, cauzalitatea cumulativă susține scoaterea din ce în ce a mai multor terenuri din circuitul productiv, reduce numărul locurilor de muncă disponibile și implicit constituie un impuls pentru adoptarea migrației ca strategie de supraviețuire. Pe de altă parte, aceeași orientare, susține recursul familiilor/gospodăriilor de migranți la tehnologia avansată în domeniu și implicit reducerea necesarului de forță de muncă (modificare modului de producție agricol).

Cultura migrației este poate una dintre contribuțiile cele mai interesante în cadrul abordării, departe însă de a fi specificată. În principiu, se afirmă că gusturile și motivațiile migranților suferă schimbări în urma experienței în țările industriale dezvoltate. Indivizii capătă „obișnuința” unui stil de viață (incluzând consumul) care sunt greu de susținut în aria de origine la întoarcere, crescând probabilitatea unei întoarceri în spațiul de destinație anterior. Situația descrisă este fără îndoială interesantă, dar trebuie remarcat, că nu sporește probabilitatea de migrație a altor indivizi, ci pe cea a celor cu experiență de migrație, ceea ce este cu totul altceva, decât extinderea fenomenului. Dacă ducem raționamentul mai departe, migrația repetată a unui individ nu este neapărat rezultatul schimbării postulate (Constantinescu, 2002, 108-109).

Factorul capital uman considerat la nivel regional în țara de destinație, este poate punctul cel mai slab al abordării. Cauzalitatea cumulativă postulează cercul vicios al pierderii suferite de țara de origine prin migrație în termeni de capital uman, argumentând că cei care migrează sunt cei „relativ bine educați, calificați, productivi și puternic motivați” crescând productivitatea în aria de destinație, micșorând-o în același timp la origine. „De-a lungul timpului, deci, acumularea capitalului uman consolidează creșterea economică în aria de destinație în timp ce epuizarea sa simultană în aria de origine îi exacerbează stagnarea, astfel intensificând condițiile pentru (producerea) migrației” (Massey *et al.*, 1993, 453).

Abordarea sistemică

Perspectiva sistemică argumentează că forțe determinante care operează la diferite nivele conduc la un nivel de permanență pentru fluxurile internaționale și de-a lungul timpului au condus la crearea sistemelor migratorii stabile. Aceste sisteme sunt caracterizate de un număr relativ mare de fluxuri de migranți între statele membre comparativ cu fluxurile din afara sistemului (Massey *et al.*, 1993, 462).

Teoria sistemului de migrație se focalizează atât pe factorii de la nivel macro, cât și pe cei de la nivel micro. Problema-cheie este identificarea și examinarea fluxurilor migratorii stabile între locurile de origine și destinație pentru a explica apariția și perpetuarea migrației. Problema care se pune în cadrul abordării sistemice este dacă există interdependență între experiențele de migrație ale țărilor de origine și/sau de destinație. Fluxurile migratorii, mărirea și caracteristicile lor sunt privite ca un rezultat al legăturilor între zonele de origine și destinație care variază de-a lungul timpului (Kritz, 1995 ; Kritz, Lim și Zlotnik, 1992 ; Mabogunje, 1970).

Ideea de bază care stă în spatele abordării sistemice este faptul că nu definește migrația

în termeni simpli de cauză-efect. Efectele de feedback și cele circulare împreună cu procesele interdependente și cele care se modifică singure, presupun că, schimbările într-o parte a sistemului pot avea un efect asupra altor părți ale sistemului și astfel asupra întregului proces. Un sistem internațional de migrație include, în general, o regiune principală de destinație care poate să fie o țară sau un grup de țări și un grup de țări de origine legate de obicei prin fluxuri mari de migranți (Fawcett, 1989; Zlotnik, 1992).

Rețelele de migranți ajută la transmiterea resurselor și informațiilor între comunități, prin facilitarea migrației viitoare a indivizilor. Astfel, abordarea sistemică se bazează pe „conceptualizarea unui sistem de migrație ca o rețea de țări legate prin interacțiuni migratorii a căror dinamică este larg conturată prin funcționarea unei varietăți de rețele legând actorii migrației la diferite nivele de agregare” (Kritz, Lim și Zlotnik, 1992, 15).

Abordarea factorilor de respingere și atracție

Teoriile sociologice ale migrației au apărut odată cu conceptul de *oportunități de intermediere (intervening opportunities)* a lui Stouffer (1940, 1960). Prin abordarea sa, numărul evenimentelor migratorii este proporțional cu numărul oportunităților de intermediere disponibile pentru migranți la destinație și invers proporțional cu numărul oportunităților existente în apropierea locului de origine. Trebuie menționat faptul că acest concept nu face o legătură directă între migrație și distanța geografică, ci între distanță și oportunitățile valabile pentru potențialii migranți în diferite locații.

Noțiunea de *oportunități de intermediere* a dat naștere abordării sintetice a factorilor de atracție și respingere (*push-pull factors*) a lui Lee (1996). Această teorie explică faptul că migrația este determinată de prezența unor factori de atracție (*pull*) la destinație și factori de respingere (*push*) în țara de origine. Pentru migrația internațională acești factori pot fi

împărțiți în „hard” și „soft” (Öberg, 1996). Primul grup include circumstanțele dramatice, precum crizele umanității, conflictele armate, catastrofele naturale, iar cel de-al doilea – probleme mai puțin critice ca, sărăcia, excluziunea socială sau șomajul.

Taylor (1986) afirmă că un important factor de atracție este prezența rețelelor interpersonale ale migranților din țara de destinație, care sunt alcătuite din oameni care au în comun legăturile de rudenie, prietenie sau origine (Massey *et al.*, 1993, 448). Rolul principal al acestor rețele este de a diminua diferitele costuri (nu numai costurile bănești, dar și psihologice) și riscurile asociate migrației și de a facilita fluxurile de migranți între țările de origine și de destinație.

Teoria spațiilor sociale transnaționale

Ideea rețelelor a fost generalizată în cadrul teoriei spațiilor sociale transnaționale (Pries, 1999; Faist, 2000) care furnizează un cadru analitic la nivel mezo al studiilor care analizează migrația internațională. Teoria admite prezența diferitelor legături transfrontaliere între indivizi și grupuri. Așa cum au fost definite de Faist (2000, 199), „spațiile sociale transnaționale sunt alcătuite din combinații de legături sociale și simbolice, conținuturile lor, pozițiile în cadrul rețelelor și organizațiilor și rețelele și organizațiile care pot fi găsite în multiple state. Aceste spații indică procese dinamice, nu noțiuni statice ale legăturilor și pozițiilor”. Separat de teoria rețelelor, abordarea prezentată se construiește pe baza conceptului de *capital social*, văzut ca „resurse care ajută oamenii sau grupurile să-și îndeplinească obiectivele lor și investițiile inerente în legăturile modelelor sociale și simbolice care permit actorilor să coopereze în cadrul rețelelor și organizațiilor, servind drept un mecanism de integrare a grupurilor și comunităților simbolice”.

Capitalul social inclus în legăturile sociale și simbolice între indivizi sau grupuri, precum normele de reciprocitate, solidaritate și obligații reciproce, este un set de investiții

locale. Plecând de la acest aspect, capitalul social nu este ușor transferabil de-a lungul frontierelor, ceea ce oferă justificare pentru imobilitatea relativă a anumitor grupuri sociale, explicație care lipsește în cadrul teoriei rețelelor. Pe de altă parte, odată ce migrația a început, capitalul social facilitează atât adaptarea la societatea-gazdă, cât și menținerea legăturilor cu țara de origine. Spațiile sociale transnaționale care se formează pe această cale pot fi văzute ca „poduri” între țările de destinație și țările de origine (Faist, 2000, 195-241).

Teoria spațiilor sociale transnaționale este suficientă pentru a explica fenomenul migrației de rețea, migrației de retur, perpetuării proceselor de migrație și saturația fluxurilor de populație la un anumit nivel. Cu toate acestea, în ciuda atractivității potențiale a acestei teorii, dezvoltarea ei este relativ recentă și este încă departe de o posibilă operaționalizare pentru a fi folosită practic în prognozarea migrației.

Teoria gravitației migrației

În tradiția geografiei umane, teoriile migrației se focalizează pe rolul distanței în explicarea mișcărilor spațiale. Distanța este văzută ca un factor care reglează interacțiunile spațiale între regiuni, ce include fluxurile de populație. De exemplu, teoria gravitației migrației (Stewart, 1941; Zipf, 1946; Isard, 1960/1965) corespunzătoare Legilor gravitației ale lui Newton, presupune faptul că migrația între regiunile i și j (m_{ij}) este proporțională cu produsul mărimilor populației din regiunile de origine și de destinație (P_i și P_j) corespunzător maselor modelului newtonian și invers proporțională cu coeficientul – puterea distanței între două regiuni (d_{ij}) care este un factor discontinuu (Isard, 1960/1965, 350).

Isard (1960/1965, 357-358) subliniază faptul că în cercetările empirice asupra interacțiunilor spațiale, noțiunile de *masă* și *distanță* pot fi definite în foarte multe feluri. În locul mărimilor populației pot fi folosite drept

mase măsuri economice, precum ocuparea forței de muncă sau venitul, în timp ce distanța poate fi măsurată conform diferitelor sisteme metrice: fie euclidian, fie ținând cont de structura rețelei de transport existente, timpul sau costul transportului.

Teoria mobilității de tranziție

O altă teorie geografică, cea a mobilității de tranziție (Zelinsky, 1971), încearcă să explice schimbările din mobilitatea spațială printr-o ipoteză asemănătoare cu conceptul de tranziție demografică. Conform lui Zelinsky (1971 *apud* Gaweryszewski, 1989, 11-19) modernizarea socială a cauzat o diversificare crescută și continuă a modelelor de mobilitate umană. În timpul tranziției de la o societate modernă către una premodernă, în secolele al VII-lea și al IX-lea mișcările migratorii au fost asumate inițial către frontierele naționale, precum și către alte țări. Odată cu procesele de industrializare, migrația dinspre zonele rurale către cele urbane a crescut – a început să scadă doar în societățile avansate în a doua jumătate a secolului XX. În aceste societăți avansate, pe rând, migrația între și în cazul zonelor urbane a crescut datorită mișcărilor circulare pe termen scurt (turism, călătorii de afaceri etc). Recent circulația absoarbe mult mai multe alte tipuri de mobilitate și a fost ea însăși înlocuită de creșterea rolului sistemelor de comunicații.

Teoria mobilității de tranziție a fost desemnată drept un cadru comprehensiv ce descrie mobilitatea umană, deși Kupiszewski (2002b, 122) arată faptul că aceasta ignoră fenomenul de suburbanizare și contraurbanizare caracteristic societăților avansate. Fără îndoială ipoteza substituirii între mobilitatea spațială și alte mijloace de comunicație pare de o importanță crescută în lumea contemporană a internetului și telecomunicațiilor. Cu toate acestea, întreaga teorie ar fi foarte dificil de aplicat în mod direct prognozei migrației date fiind valabilitatea limitată a datelor ce privesc diferitele tipuri de mobilitate și comunicații.

Concluzii

Deși au fost făcute progrese considerabile în elucidarea mecanismelor care dau naștere și mențin fluxurile migratorii și stabilesc interrelațiile dintre ele, este încă nevoie de o abordare holistică a migrației. Cercetarea migrației de-a lungul disciplinelor sociale este adesea determinată de o comparație sistematică a ipotezelor care conturează teoriile (Brettell, Hollifield, 2000).

Nivele de analiză în cercetarea migrației variază atât în cadrul, cât și între disciplinele științelor sociale și de aceea construirea unei teorii se află în strânsă legătură cu unitățile de analiză. Prin urmare eficacitatea analitică rămâne în câteva puncte neverificată. Pe de altă parte, perspectivele lor limitate împiedică generalizarea concluziilor. Majoritatea teoriilor privind migrația nu explică clar dacă se focalizează pe geneza migrației sau susținerea acesteia de-a lungul timpului. În fapt, multe teorii privind migrația se adresează atât proceselor care au declanșat-o, cât și celor care o susțin odată apărută.

În principal, cele mai multe teorii despre fenomenul brain drain au cuantizat avantajele și dezavantajele acestui fenomen din punctul de vedere al interacțiunii dintre țările de origine, țările de destinație și migranții înșiși. În general, literatura tradițională despre brain drain susține că migrația lucrătorilor înalt calificați este asociată cu mirajul unei vieți mai bune într-o țară industrializată sau/și condițiile negative din țările în curs de

dezvoltare. Literatura despre brain drain afirmă că aceste circumstanțe sunt reversibile. O întoarcere a elitelor și/sau întemeierea rețelelor transnaționale sunt de așteptat dacă argumentele în favoarea întoarcerii în țara de origine și/sau contraargumentele în favoarea rămânerii în țara industrializată prevalează oferind migrantului beneficii în urma remigrației. Odată remigrația începută și rețelele stabilite noi tipuri de remigrații vor urma (Uwe, 2002). De fapt, abordarea tradițională asupra brain drain-ului și argumentele contemporane asupra brain gain-ului coexistă cu mobilitatea internațională (Schiff, 2005, 3-4). Și nu e sigur faptul că fenomenul de brain drain poate fi înțeles ca o migrație permanentă și ireversibilă cu impact în detrimentul țărilor de origine. Chiar dacă există autori care neagă conceptul reîntoarcerii ca o încheiere a unui ciclu de migrație, existența unui câștig poate fi totuși acceptată dacă există interacțiuni de cunoștințe cu țara de origine.

Conform lui Óberg și Wils (1992, 6-7), deși toate teoriile – geografice, economice și sociologice – sunt utile pentru explicarea migrației *ex post*, potențialul lor de prognoză este foarte limitat. Aceste obiecții sunt împărtășite de Kupiszewski (2002, 122-124) care subliniază faptul că teoriile migrației pot fi folosite prea puțin în mod direct pentru a estima fluxurile internaționale ale populației. Niciuna din aceste teorii nu este comprehensivă și autonomă, în timp ce migrația este un fenomen mult prea complex pentru a fi explicat printr-o singură și limitată teorie.

Note

1. Teoria sistemelor mondiale vede migrația ca rezultatul penetrării capitalismului țărilor sărace de către cele bogate și economiile puternice (Stalker, 2000, 132). O astfel de penetrare distruge sursele de venit tradiționale din țările sărace și mai mult, crează forță de muncă mobilă care migrează intern, dinspre zonele rurale spre cele urbane și internațional dinspre centrele urbane spre orașele globale (Stalker, 2000, 132).
2. Această linie a argumentării este atribuită lui Alberto Palloni.

Bibliografie

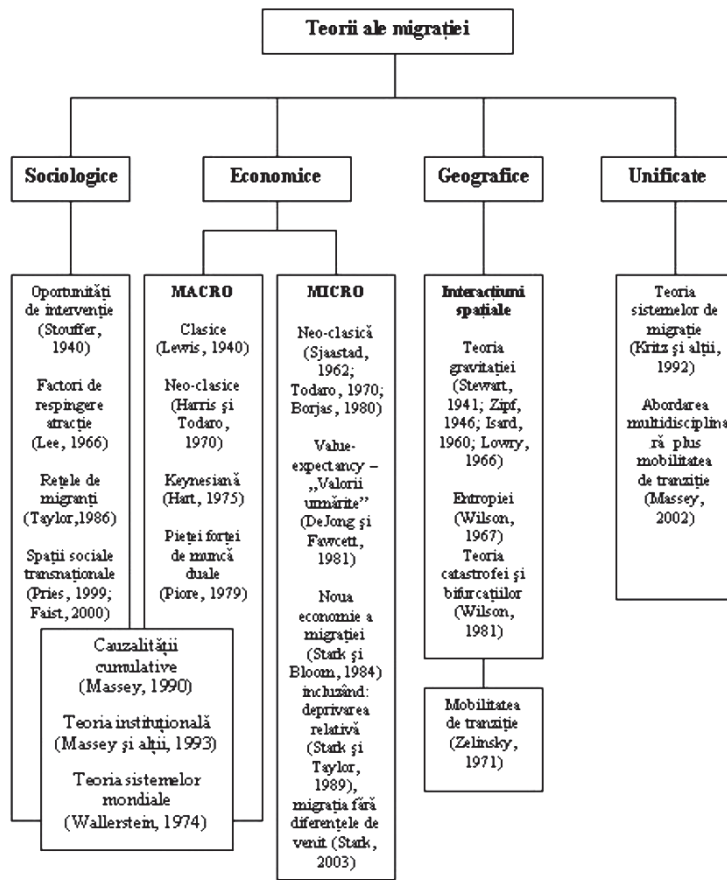
- Ansah, Esi E. (2002). Theorizing the Brain Drain, *African Issues*, 30, 1. În *The African „Brain Drain” to the North : Pitfalls and Possibilities*, 21-24.
- Arango, Joaquin. (2000). Explaining migration : a critical view. *International Social Science Journal*, 52, 165, 283-296.
- Bauer, T. și Zimmermann, K.F. (1995). Modelling international migration : Economic and econometric issues. În R. Van der Erf, L. Heering. Causes of international migration. *Proceedings of a Workshop*, Luxemburg : Eurostat, 95-115.
- Bhagwati, Jagdish și Hamada, Koichi. (1974). The brain drain, international integration of markets for professionals and unemployment : a theoretical analysis. *Journal of Development Economics*, 1, 1, 19-42.
- Bijak, Jakub. (2006). Forecasting International Migration : Selected Theories, Models, and Methods. *Working Paper*, 4. Central European Forum for Migration Research.
- Blau, P.M. și Duncan, O.D. (1967). *The American occupational structure*. New York : The Free Press.
- Boyd, M. (1989). Family and Personal Networks in International Migration : Recent Developments and New Agendas. *International Migration Review*, 23, 3, 638-670.
- Borjas, George J. (1989). Economic theory and international migration. *International Migration Review*, 23, 3, 457-485.
- Borjas, George J. (1990). *Friends or Strangers : The Impact of Immigrants on the U.S. Economy*. New York : Basic Books Inc.
- Brettel, Caroline și Hollifield, James Frank. (2000). *Migration theory. Talking across disciplines*. Londra : Routledge.
- Călin, Romelia și Umbreș, Radu Gabriel. (2006). *Efectele migrației. Studiu la nivelul comunității Vulturii, Vrancea*. Iași : Editura Lumen.
- Clark, W.A.V. (1983). Migration Decision Making : Multidisciplinary Approaches to Micro Level Studies in Developed and Developing Countries by Gordon, F. DeJong, Robert W. Gardner. *Geographical Review*, 73, 3, 368-369.
- Commander, S., Kangasniemi, M. și Winters, L. A. (2004). The Brain Drain : Curse or Boon ? A Survey of the Literature. În R. Baldwin, L.A. Winters (ed.). *Challenges to Globalisation*. Chicago : NBER și University of Chicago Press.
- Constantinescu Monica. (2002). Teorii ale migrației internaționale. *Sociologie Românească*, 3/4, 93-114.
- DeJong, G.F. și Fawcett, J.T. (1981). Motivations for Migration : An Assessment and a Value-Expectancy Research Model. În G.F. DeJong, R.W. Gardener (ed.). *Migration Decision Making : Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York : Pergamon Press, 13-57.
- DeSipio, L. (1996). *Counting on the Latino vote : Latinos as a new electorate*. Charlottesville : University of Virginia Press.
- Docquier, Frédéric și Rapoport, Hillel. (2003). *Remittances and inequality : A dynamic migration model*. Bonn : *IZA Discussion Paper*, 108.
- Douglas, Gurak T., Caces, Fe. (1992). Migration Networks and the Shaping of Migration systems. În M.M. Kritz, L.L. Lim, H. Zlotnik (ed.). *International migration systems : a global approach*. Oxford : Clarendon Press, 153-154.
- Eleanor, Cambridge. (2006). Relationships Among Globalization, Development, Primary Education Spending and Brain Drain in the Developing World, *The Heinz School Review*. <http://journal.heinz.cmu.edu/articles/relationships-among-globalization-development/>.
- Faist, T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*. Oxford : Oxford University Press.
- Fawcett, James T. (1989). Networks, linkages and migration systems. *International Migration Review*, 23, 3, 671-680.

- Gawryszewski, A. (1989). *Spatial mobility of the population of Poland, 1952-1985*. Wrocław : Ossolineum.
- Gunter, Frank, Andre. (1970). Capitalism and underdevelopment in Latin America : Historical Studies of Chile and Brazil. *The Journal of Economic History*, 30, 4, 885-886.
- Hamilton, K.A. (1997). Europe, Africa, and international migration : An uncomfortable triangle of interests. *New Community*, 23, 4, 549-570.
- Harris, J.R. și Todaro, M.P. (1970). Migration, unemployment and development : A two sector analysis. *American Economic Review*, 60, 1, 126-142.
- Herbet, G. și Grubel, Anthony D., Scott. (1966). The International Flow of Human Capital. *The American Economic Review*, 56, 1/2, 268-274.
- Hill, A.G. (1997). Truth lies in the eye of the beholder : The nature of evidence in demography and anthropology. În D. Kertzer și T. Fricke (ed.). *Anthropological demography : Toward a new synthesis*, 223-247. Chicago : University of Chicago Press.
- Hjarnñ, J. (1996). International migration, fertility, lifestyles, and social structure. *Yearbook of Population Research in Finland*, 33, 119-135.
- Hollifield, J. (1992). *Immigrants, markets, and states : The political economy of postwar Europe*. Cambridge, MA : Harvard University Press.
- Isard, W. (1960). *Methods of regional analysis : an introduction to regional science*. John Wiley. New York [(1965). *Metody analizei regionalej. Wprowadzenie do nauki o regionach*. PWN, Warszawa].
- Jennissen, R. (2004). *Macro-economic determinants of international migration in Europe*. Amsterdam : Dutch University Press.
- Johnson, G., Allan. (2007). *Dicționarul Blackwell de Sociologie*. București : Editura Humanitas.
- Knerr, B. (1993). International labour migration : Economic implications for the population in the source country. *IUSSP, International Population Conference Montréal*. Liège : IUSSP, 625-650.
- Kritz, Mary M. (1995). Population growth and international migration : is there a link? New School for Social Research. Migration Policy in Global Perspective Series. *Occasional Paper*, 1.
- Kupiszewski, M. (2002). *The role of international migration in the modelling of population dynamics*. Institute of Geography and Spatial Organisation, Varşovia : Polish Academy of Sciences.
- Kuznetsov, Yevgeny N. (2006). Diaspora Networks and the International Migration of Skills – How countries can draw on their talent abroad. World Bank Institute, *Development Studies*.
- Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3, 1, 47-57.
- Lewis, A.W. (1954). *Economic development with unlimited supplies of labour*. School of Economic and Social Studies, Manchester.
- Lowry, I.S. (1966). *Migration and Metropolitan Growth : Two Analytical Models*. Chandler, San Francisco.
- Mabogunje, A. (1970). Systems approach to a theory of rural-urban migration, *Geographical Analysis* 2, 1, 1-18.
- Mare, R.D. (1981). Change and stability in educational stratification. *American Sociological Review*, 46, 1, 72-87.
- Marshall, Gordon. (2003). *Oxford Dicționar de Sociologie*. București : Editura Univers Enciclopedic.
- Massey, D.S. (1990). Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*, 56, 3-26.
- Massey, Douglas S., Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela și Taylor, Edward J. (1993). Theories of International Migration : A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19, 3, 431-466.
- Massey, Douglas S., Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela și Taylor, Edward J. (1993). An Evaluation of International Migration Theory : The North American Case. *Population and Development Review*, 20, 4, 669-751.
- Massey, Douglas S., Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, Adela și Taylor, Edward J. (1998). *Worlds in Motion : Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford : Calderon Press.

- Massey, D.S. (2002). A Synthetic Theory of International Migration. În V. Iontsev (ed.). *World in the Mirror of International Migration*. Moscova : MAX Press, 142-152.
- Michael, Piore J. (1979). *Birds of Passage : Migrant Labour in Industrial Societies*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Miyagiwa, K. (1991). Scale Economies in Education and the Brain Drain Problem. *International Economic Review*, 32, 743-759.
- Moguerou, Ph. (2006). The Brain Drain of Ph.D.s. from Europe to the United States : What we know and what we would like to know, European University Institute, Italia : *Working Paper RSCAS*, 11. <http://old.certh.gr/libfiles/PDF/MOBIL-68-EUI-WORK-PPR-BRAIN-DRAIN-RSCAS+2006.11-PP41.pdf>
- Mountford, Andrew. (1997). Can a Brain Drain be Good for Economy in the Source Economy? *Journal of Development Economics*, 53, 2, 287-303. <http://ideas.repec.org/s/eee/deveco3.html>.
- Munck, R. (2002). *Globalisation and labour. The new great transformation ?* Londra : ZedBooks.
- Myrdal, Gunnar. (1957). *Economic Theory and Under-Developed Regions*. Londra: Gerald Duckworth.
- Pănescu, Cătălina Andreea. (2003). *Brain Drain and Brain Gain : A New Perspective on Highly Skilled Migration*. București : Academia Diplomatică, Ministerul Afacerilor Externe. <http://www.cenpo.ro/files/08%20Migration.pdf>.
- Portes, Alejandro. (1995). *The Economic Sociology of Immigration : Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York : Russell Sage Foundation.
- Pries, L. (1999). *Migration and Transnational Social Spaces*. Ashgate, Aldershot.
- Öberg, S și Wils, A.B. (1992). East-West migration in Europe. Can migration theories help estimate the numbers? *Popnet*, 22, 1-7.
- Öberg, S. (1997). Theories on inter-regional migration : an Overview. În H.H. Blotevogel, A.J. Fielding (ed.). *People, jobs and mobility in the new Europe*. Chichester : Wiley, 3-22.
- Richmond, A.H. (1993). Reactive migration : Sociological perspectives on refugee movements. *Journal of Refugee Studies*, 6, 1, 7-24.
- Schiff, Maurice și Özden, Çağlar. (2006). *International Migration, Remittances and the Brain Drain*. New York : World Bank and Palgrave Macmillan. http://www.ime.gov.mx/investigaciones/2006/estudios/migracion/inter_migration_remittances.pdf.
- Schiff, Maurice. (2005). Brain Gain : Claims about its Size and Impact on Welfare and Growth Are greatly exaggerated. World Bank : *Policy Research Working Paper*, 3708, IZA : *Discussion paper*, 1599.
- Schoorl, J.J. (1995). Determinants of international migration : Theoretical approaches and implications for survey research. În R. Van der Erf, L. Heering (ed.). *Causes of international migration*. Luxemburg : *Office for Official Publications of the European Communities*, 3-14.
- Sjaastad, L.A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70, 5, 80/93.
- Stalker, P. (2000). *Workers Without Frontiers. The Impact of Globalization on International Migration*. Geneva : International Labor Organization.
- Stark, Oded, Bloom, David E. (1985). The New Economics of Labour Migration. *American Economic Review*, 75, 173-178.
- Stark, Oded, Christian, Helmenstein și Prskawetz, Alexia. (1998). Human Capital Depletion, Human Formation and Migration : A Blessing in a Course? *Economics Letters*, 60, 363-367.
- Stark, Oded, Taylor, J.E. și Yitzhaki, S. (1988). Migration, remittances and inequality : A sensitivity analysis using the extended Gini index. *Journal of Development Economics*, 28, 3, 309-322.
- Stewart, J.Q. (1941). An inverse distance variation for certain social influences. *Science*, 93(2404), 89-90.
- Stouffer, S.A. (1940). Intervening opportunities : a theory relating mobility and distance. *American Sociological Review*, 5, 6, 845-867.

- Taylor, J.E. (1986). Differential migration, networks, information and risk. În O. Stark (ed.). *Research in Human Capital and Development*, 4 : *Migration, Human Capital, and Development*. Greenwich : JAI Press.
- Uwe, Hunger. (2002). The „brain gain” Hypothesis : Third-World Elites in Industrial Countries and Socioeconomic Development in their Home Country. Germania : University of Muenster, Center for Comparative Immigration Studies, *Working Paper*, 47.
- Van Eijck, K. (1996). *Family and opportunity : A sibling analysis of the impact of family background on education, occupation, and consumption*. Tilburg : Tilburg University Press.
- Vasile, Valentina și Zaman, Gheorghe (coordonatori). (2005). *Migrația forței de muncă și dezvoltarea durabilă a României ; Abordări teoretico-metodologice. Sistem de indicatori și modele de analiză*. București : Editura Expert.
- Vidal, J.P. (1998). The effect of emigration on human capital formation. *Journal of Population Economics*, 11, 4, 589-600.
- Vinokur, Annie. (2006). Brain migration revisited. *Globalization, Societies and Education*, 4, 1, 7-24.
- Zelinsky, W. (1971). The hypothesis of the mobility transition. *Geographical Review*, 61, 2, 219-249.
- Zipf, G.K. (1946). The P1P2/D Hypothesis : On the Intercity Movement of Persons. *American Sociological Review*, 11, 6, 677-686.
- Zlotnik, Hania. (1992). Empirical identification of international migration system. În Mary M. Kritz, Lin Lean Lim, Hania Zlotnik (ed.). *International Migration Systems : A Global Approach*. Oxford : Clarendon Press, 19-40.
- Zlotnik, H. (1998). *The theories of international migration*. The Conference on International Migration : Challenges for European Populations, Italia, Bari, 25-27 iunie.
- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World-System*, Vol. I : *Capitalist Agriculture and the Origins of European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York : Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel. (1998). *Utopistics : Or, Historical Choices of the Twenty-First Century*. New York : The New Press.
- Wilson, A.G. (1967). A statistical theory of spatial distribution models. *Transportation Research*, 1, 253-269.
- Wilson, A.G. (1981). *Catastrophe Theory and Bifurcation. Applications to Urban and Regional Systems*. Londra : Croom Helm.

Anexe

Sursa: elaborată de Jakub Bijak în colaborare cu Zlotnik (1998) și Kupiszewski (2002).

Figura 1. O selecție a teoriilor privind migrația din perspectiva diferitelor discipline

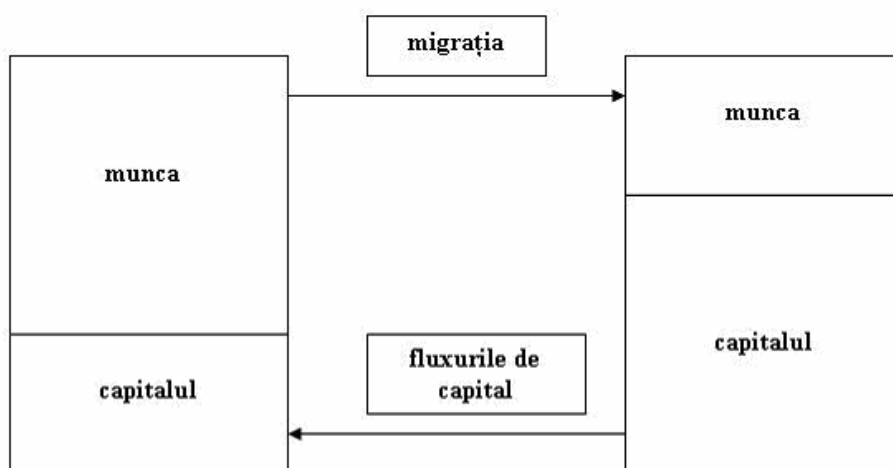

Figura 2. Mecanismele neoclasicе care conduc la echilibru

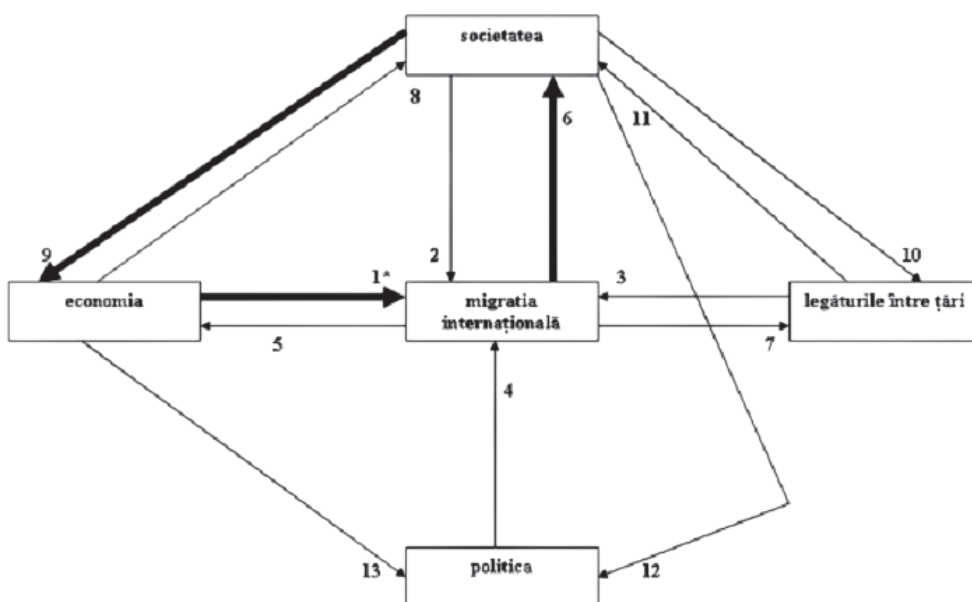

Figura 3. Teoria economiei neoclasicе [1-6-9-1]

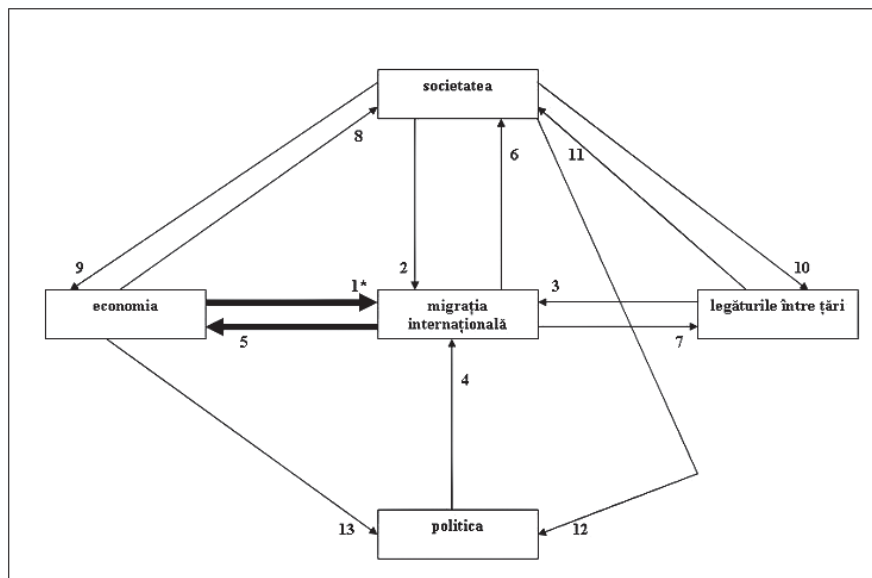

Figura 4. Noua economie a migrației forței de muncă [1-5-1]

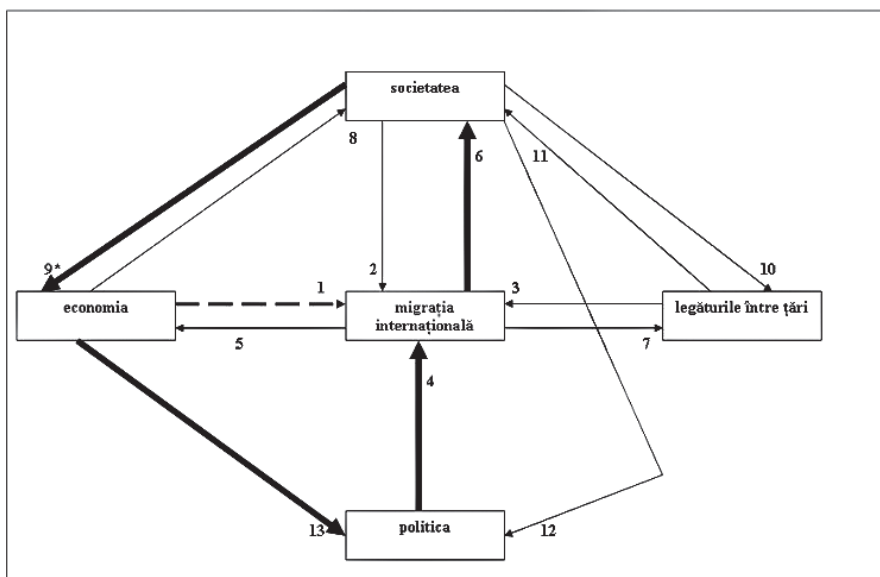

Figura 5. Teoria duală a pieței muncii [9-13-4-6-9]

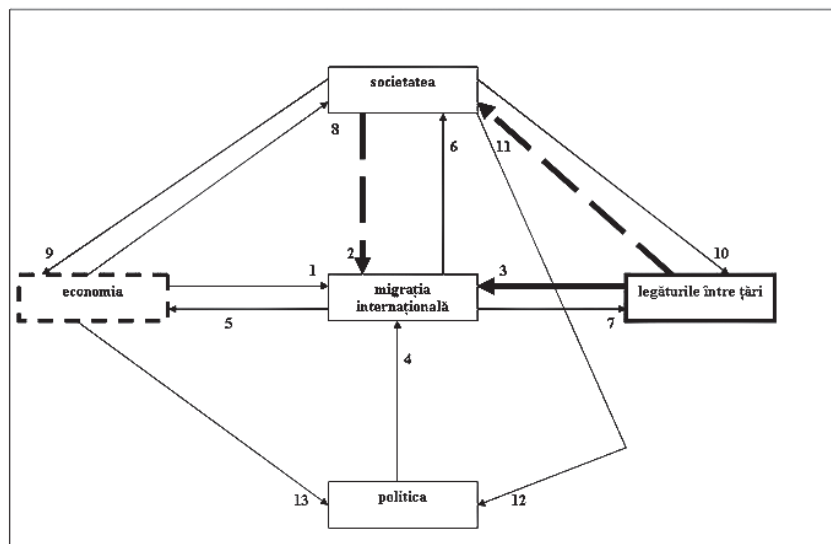

Figura 6. Teoria sistemelor mondiale

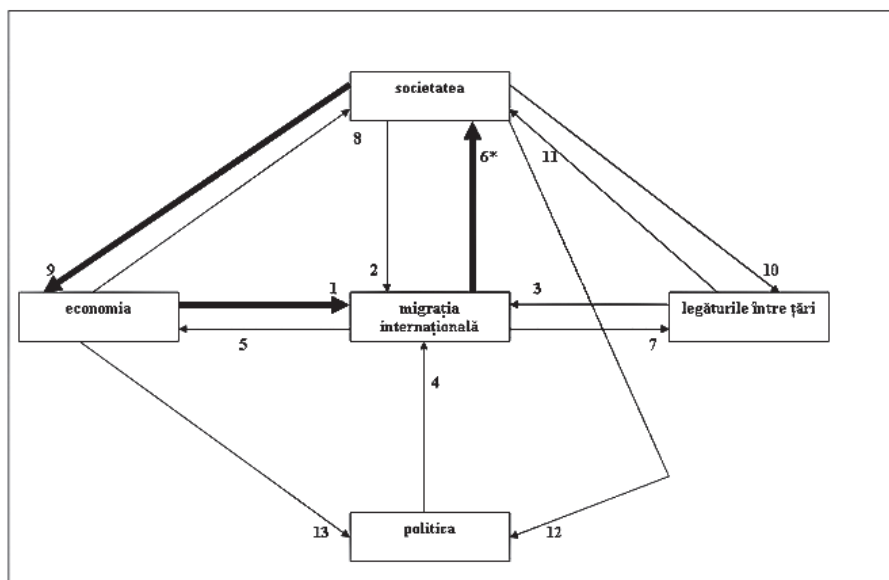

Figura 7. Teoria rețelei [6-9-1-6]

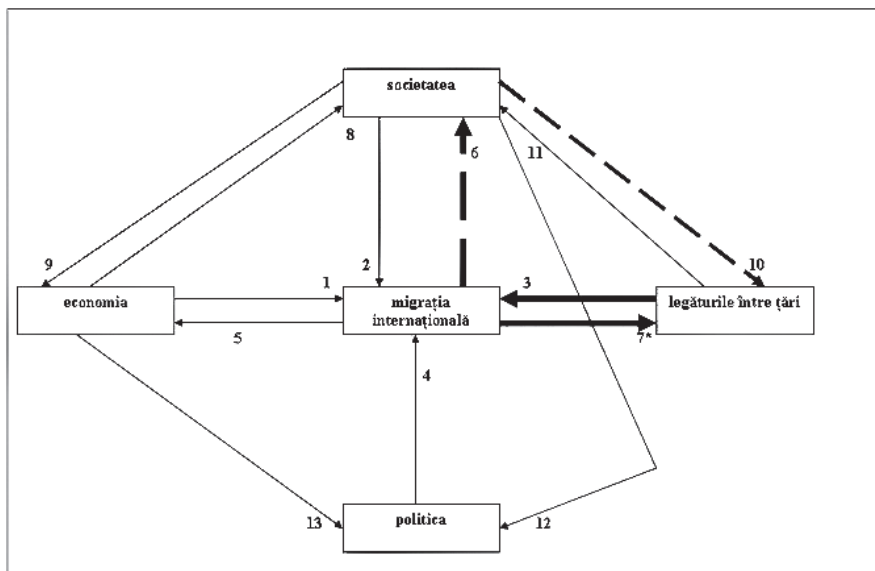

Figura 8. Teoria instituțională [7-3-7]

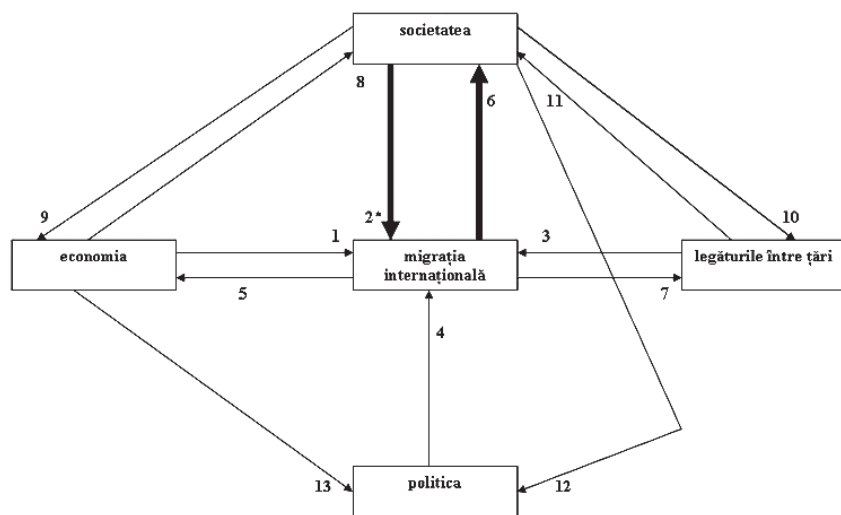

Figura 9. Teoria deprivării relative și rolul trimiterilor de bani [2-6-2]

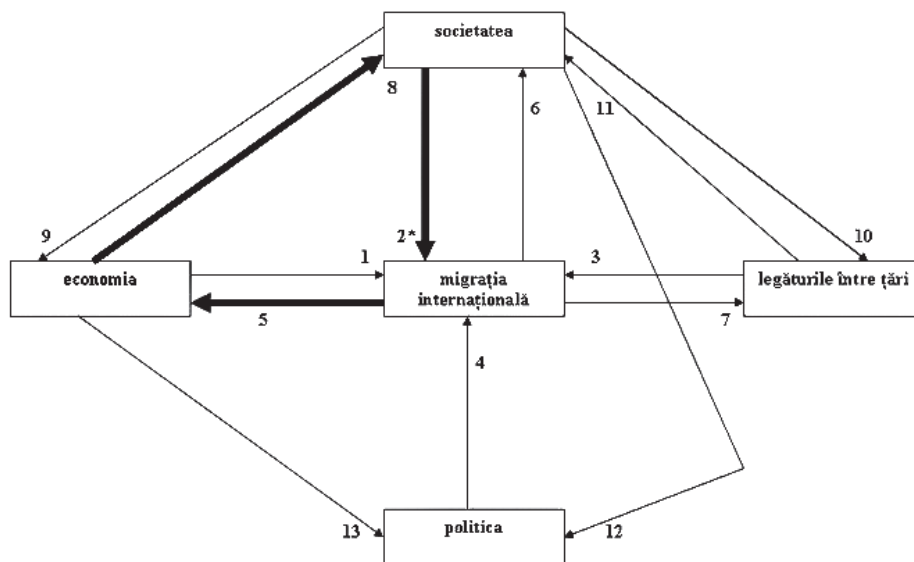

Figura 10. Teoria deprivării relative și rolul formării capitalului uman [2-5-8-2]

Primit la redacție : mai 2008